Évk. = 96. III. 28.

4.

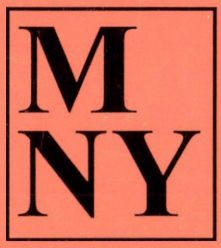

MAGYAR NYELV

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

XCII.

ÉVFOLYAM

1996.
1. szám

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
ARGUMENTUM KIADÓ
BUDAPEST

Felelős szerkesztő:
BENKŐ LORÁND

Szerkesztőbizottság:
BÉKÉSI IMRE, KISS JENŐ, KISS LAJOS, KIEFER FERENC, MEZŐ ANDRÁS, PUSZTAI FERENC, SEBESTYÉN ÁRPÁD, SZATHMÁRI ISTVÁN

Szerkesztő:
JUHÁSZ DEZSŐ

TARTALOM

Tolcsvai Nagy Gábor: Stílus, norma, cselekvés ... 1
Mező András: Megjegyzések történeti nyelvtanunk néhány példájához ... 11
A. Molnár Ferenc: A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben ... 21
Reményi Andrea: A Peer-kódex helyesírásáról ... 33
Hegedűs József: Két soproni nyelvész ürügyén ... 45
Tóth Sándor László: A konstantinosi „*Turkia*" értelmezéséhez ... 54
Kicsi Sándor András: Az abszolút szuperlatívusz izoglosszáiról ... 63

Kisebb közlemények. *Jakab László*: A *lött, tött, vött* szóalakok a Guary-kódexben. — *Benkő Elek*: A székely rovásírás korai emlékei. — *Sándor Klára*: A gelencei rovásírásos felirat ... 70
Szó- és szólásmagyarázatok. *Horváth László*: Zseng, zsenge, zsendül. — *Kávássy Sándor*: Három északkeleti frazéma. — *Mizser Lajos*: Két szabolcsi szólás. — *Zoltán András*: Vokszhal ... 82
Nyelvművelés. *Balázs Géza*: Én úgy gondolom; Nem igazán ... 88
Élő nyelv. *Szabó Géza*: Szociolingvisztikai és nyelvföldrajzi szempontok szókészleti kutatásunkban ... 90
Szemle. *Máté Jakab*: Általános nyelvészeti szakirodalmunk gyarapodása. — *Földi Éva*: Bolla Kálmán, Magyar fonetikai atlasz. — *Gerstner Károly*: Hoffmann István, Helynevek nyelvi elemzése. — *Kozocsa Sándor*: Balázs Géza, Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben ... 95
Különfélék. *Posgay Ildikó*: Élőnyelvi konferencia Ungváron. — *Rot Sándor*: Egy sikeres konferencia margójára ... 109
Társasági ügyek. *Kiss Jenő*: Szabó T. Ádám ... 112
Nyelvtörténeti adatok. *Fodor István*: Oláh Miklós öt magyar nyelvű levele. — *Wacha Balázs*: A Jókai-kódex szórendjéhez ... 113
Levélszekrény. *Kazár Lajos* írja. — *Zsiray Jolán* írja. — *Kávássy Sándor* írja. ... 127

TUDNIVALÓK

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Lehet út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon. Megvásárolható az Akadémiai Kiadó *Magiszter* (1052 Budapest, Városház utca 1., tel.: 1382—440) könyvesboltjában. Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat. H–1389 Budapest, Pf. 149. • Szedte az Argumentum Kiadó. Tördelte a CompuScript KKT. Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme. Felelős vezető Roznai Zoltán.

F 8243/95

fűzhetünk. A közelmúltban a karácsonyfalvi templom középkori kapukereteiről lekaparták az évszázadok során rárakódott meszelésrétegeket. A megtisztított, váltakozva andezit és homokkő rétegkövekből összeállított kereteket részletformáik a XIV. századra keltezik, ami azt jelenti, hogy jelen formájukban későbbiek, mint maga a XIII. századi épület. Ebből az is következik, hogy a homoródkarácsonyfalvi templomnak korábbi, de elbontott és átépített bejárata is kellett, hogy legyen. A román kori jellegű, rovásírásos kapubéllet-töredék nagy valószínűséggel ennek a tartozéka volt.

Minden bizonnyal törölni kell rovásírásos emlékeink közül az egykor szintén udvarhelyszéki székelyzsombori „írott" követ, mely 5—6 évvel ezelőtt került elő a középkori eredetű templom kertjét az iskola telkétől elválasztó kőkerítésből. A 49×30 cm-es homokkő töredéket a helybéli Lőrincz Márton vette észre és mentette meg, jelenleg is a háza udvarán található (267. sz.). A faragott kő 1995-ben vonult be rovásemlékként a helytörténeti irodalomba (RÁDULY JÁNOS, A székelyzsombori „írott" kő: Népújság [Marosvásárhely] 1995. szeptember 16.), közlője a XVI—XVII. századra keltezett feliratnak több feloldási lehetőségét is felvetette.

A helyszínen tanulmányozva a követ, a vörös festésnyomokat és fehér meszelés nyomait egyaránt mutató töredék nagy valószínűséggel a középkori templomból származó, a XVI—XVII. századnál korábbi faragványnak bizonyult. A töredékessége miatt nem világos funkciójú középkori kődarabon látható vésett hornyolatok rovásbetű-volta nem igazolható.

3. A kutatás már hosszabb ideje felfigyelt arra, hogy a rovásírásos emlékek igen jelentős része Udvarhelyszék területéről származik, a különös jelenségre azonban nem talált magyarázatot. Az utóbbi évek felfedezései nyomán ma már határozottabban fogalmazhatunk: a legkorábbi leletek — ide értve a XV. század végéről származó székelyderzsi téglafeliratot is — Udvarhelyszék déli peremvidékén, mintegy 30 km átmérőjű foltban kerültek elő. E terület körülírásakor eltekintettünk attól, hogy a szakirodalom egy másik „korai" emléket is számon tart, az 1690-ben lemásolt, gyergyószéki eredetű rovásnaptárt (bolognai rovásemlék), melynek XV—XVI. századi keltezése egyelőre nem tűnik teljesen szilárdnak, többek között azért, mert a kutatás eddig még nem aknázta ki az emlék keletkezésével kapcsolatban felidézhető helytörténeti adatokat. Ennél is nagyobb baj, hogy a késő középkori vagy kora újkori rovásemlék előképeként feltételezett XIII. századi rovásnaptár léte a képzelet birodalmába tartozik (SÁNDOR KLÁRA, A Bolognai Rovásemlék. Szeged, 1991. 49). XVI. század eleji emlékeket ismerünk egyébként Csík- és Háromszék területéről is, feltűnő azonban, hogy ebből az időből még egyetlen marosszéki felirat sem bukkant fel. Mindez azt sejteti, hogy a székely rovásírás nem a székelység egészének közös, „ősi" öröksége, használata ugyanis az Árpád-kor végén — mai tudásunk szerint — csak a későbbi Udvarhelyszék területét megülő telegdi székelyeknél mutatható ki. Ez arra utal, hogy az Udvarhelyszék területén feltűnő korai rovásemlékek nem általában a székelység eredetére, hanem e középkori magyar népesség korai történetére és egyes csoportjainak kapcsolataira vethetnek fényt.

BENKŐ ELEK

A gelencei rovásírásos felirat

1992 nyarán alkalmam nyílt végigjárni azokat a székelyföldi templomokat, amelyekben rovásírásos feliratok jelenlegi vagy egykori meglétét jelezte a szakirodalom.[1] Ennek során jutottam el a régi gelencei katolikus templomba, amelyben K. Sebestyén József 1930-ban az apszis kibontása-

[1] A tanulmányutat az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért és a Szegedért Alapítvány támogatta.

kor egy lehullott vakolatdarabon néhány rovásjelet vett észre. Beszámolója szerint (K. SEBESTYÉN: ErdMúz. XLVI, 36—50) ezek tanulmányának megírása idején birtokában voltak.

Arra nem számíthattam, hogy az említett vakolatdarab visszakerült a templomba, de a helyszínismeret és a műemléktemplom művészeti értékei kedvéért érdemesnek látszott Gelencére is ellátogatni. Sántha Tibor, a helyi iskola igazgatója volt segítségemre abban, hogy a templomba bejussak, és ő hívta föl a figyelmemet arra, hogy a templomban ma is található egy rovásfelirat. (Segítségét és szívességét ezúton is köszönöm.) Tudomásom szerint a feliratot még nem publikálták, de legalábbis a székely rovásírással foglalkozó szakirodalom figyelmét mindeddig elkerülte.

Gelence (Ghelinţa) Kovászna megyében, nagyjából Kovászna és Kézdivásárhely között félúton fekszik, az egykori Orbai szék legészakibb faluja. Erről a vidékről eddig nem volt ismeretes rovásemlék, a két legközelebbi székely rovásírásos emléket Dálnokon (KÓNYA: Megyei Tükör 1978. febr. 28.; FERENCZI–FERENCZI: Fórum [A Megyei Tükör negyedévi melléklete] 1978. ápr. 22. és Művelődéstörténeti Tanulmányok 1979. Szerk. CSETRI E., JAKÓ ZS. és TONK S. Bukarest, 27—8; BENKŐ: Korunk XV, 138—45; MIKE–KÓSA: uo. 214—9) és Kászonaltízben találták (K. SEBESTYÉN i. m.) — ez utóbbi mára elveszett.

A templomban végzett fölújítási munkálatokról az alábbi adatokat Jánó Mihály, a sepsiszentgyörgyi múzeum munkatársa bocsátotta rendelkezésemre. (Szíves segítségét ezúton is köszönöm.) A templom a XIII. század második felében épült, a XVI. század első felében a szentélyt átépítették, de később lényegi változtatás nem történt az épületen. A templom falképei (két freskósor, az alsón a szenvedéstörténet, a fölsőn a Szent László legenda képei) a XIV. század első felében készültek, ezeket Huszka József tárta föl a múlt század nyolcvanas éveiben. Az 1930-as években K. Sebestyén József végzett a templomon állagmegőrző munkálatokat, a 60-as években és 1972-ben pedig a bukaresti Országos Műemlékvédelmi Hivatal végeztetett falképkonzerválást — restaurálásra nem került sor. A rovásjelek már a múlt század végén előkerültek, amikor Huszka föltárta a templom falképeit.

A Gelencei Felirat

A rovásjelek a templom belső falán, az északi oldalon, a baloldali mellékoltártól balra, a mellékoltár lépcsőjétől mintegy 2 m magasságban találhatók. A jelek az alsó freskósoron vannak, a Mária-alak bal könyöke alatt kezdve karcolták őket a vakolatba. A rovásjelek jól olvashatók, a hat betű két, világosan elkülönülő hármas csoportra oszlik; a betűk mérete 3,5—4 cm, vonalvezetésük egységes. A felirat átbetűzése PAL PAP, olvasata *Pál pap*. A betűk fölött az 1497-es évszám található, a számok karcolt vonala a rovásbetűkével azonos mélységű és szélességű, a számok mérete 2,5 cm. Lehet véletlen, de a felirat készítője törekedhetett is arra, hogy az első szám és az utolsó rovásbetű egy vonalba került (tehát a számsor és a betűsor bal oldala egy vonalban van). A feliratról pacskolatot is és pauszmásolatot is viszonylag kényelmesen lehet készíteni. Az ábrán a pauszmásolatról számítógéppel szkennelt jelek láthatók.

A felirat utolsó betűjének, a <p>-nek legfölső harántvonala alsó végénél egy rövid, rézsútos vonal indul jobbra. Ez azért megtévesztő, mert esetleg egy <a> betű vonalának vélhető, így az utolsó jelet <pa> ligatúrának is lehetne értelmezni. Ez a „vonal" azonban nem karcolva van, ha nem egy cementcsík, így semmiképpen nem tartozik a felirathoz (amellett, hogy a felirat <a> betűinek bal oldali alsó vonala lefelé, és nem fölfelé halad).

A Mária-alak melletti katona alakján több, latinbetűs, *hic fuit*-típusú karcolás is látható. Közöttük lehettek ugyan rovásjelek, de ezek nem tartoznak össze a felirattal.

A Gelencei Felirat fontossága nem hosszában rejlik. A felirattal kapcsolatban inkább egyrészt az a lényeges, hogy Székelyföldnek olyan területéről került elő, ahonnan eddig nem volt ismeretes rovásemlék; másrészt a székelyderzsi felirat (JAKUBOVICH: MNy. XXVIII, 264—7; PAIS: uo. 274—7) párhuzamának tekinthető; harmadrészt pedig az eddig előkerült, elkészítésük dátumát is jelző emlékek közül a legkorábbi.

SÁNDOR KLÁRA

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

Zseng, zsenge, zsendül. 1. A SzófSz.-ban BÁRCZI GÉZA a *zsenge* címszót az ismeretlen eredetű *zseng* 'zöldell, virul; érik' igeneveként szerepelteti; hozzáteszi, hogy maga az ige a nyelvújítás előtt nem mutatható ki, XIX. századi előfordulásában (1838) pedig elvonás a *zsengé*ből. A *zsendül* igét a szótár ugyancsak ismeretlen eredetűnek mondja, és a *zsenge* címszóhoz utalja.

Az ÉKsz. szerint a *zsenge* a talán hangfestő eredetű *zseng* 'zöldell, virul' igéből alakult. A *zsendül* szócikke arról tanúskodik, hogy a szótár a *zsendül* és a *zsenge* etimológiai összefüggését lehetségesnek tartja, de nem veszi biztosra.

A TESz. *zsendül* címszavának első adata 1551-ből való, jelentése: '<gyümölcs> érik'. Ezt követi a köznyelviség jelével is ellátott, 1577-ben felbukkanó 'fejlődik; kihajt, sarjad'. A további jelentések: 'keletkezik' (1804), 'felüdül, gyógyul' (1879). Ugyanitt a *zsendít* alcímszó jelentései: 'fejleszt, sarjaszt' (1804), 'érlel' (1815 k.), '<állatot> hizlal' (1914). Idézem a *zsendül* és *zsendít* igékre vonatkozó etimológiai állásfoglalást: „Ismeretlen eredetű szócsalád. Tagjai ugyanabból a tőből jöttek létre, amelyből a *zseng*, *zsenge*, *zsengül* is valók. Az alapszó eredeti jelentése feltehetően 'sarjad, fejlődik' volt. Az alaktani felépítésre vö. *lendül* : *lendít*, *pendül* : *pendít* stb."

A *zsenge* címszó első előfordulásának dátuma a TESz.-ben: 1405 k., az adat az 'első, korai termés' jelentést képviseli. A többi főnévi jelentés: 'első alkotás, első mű' (1522), 'elsőszülött gyermek' (1561), 'valaminek kezdeti állapota' (1616). A melléknévi jelentések közül a köznyelvinek minősített 'fiatal; fejlődésben levő' a legkorábbi (1565). Jóval későbbi az 'ifjúkori; kialakulatlan, éretlen' első bizonytalan (1807), illetve biztos (1817) adata. A sort a 'friss, új' (1854/1894)